

Ірина ФАРІОН

СЛОВОТВІРНІ НОРМИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

У латинській мові слово “культура” багатозначне: “обробка, догляд за чим-небудь”, “землеробство”, “освіта”, “виховання”, “вшанування” – спільна сема з цього поля значень – це людська праця на власне благо і благо всіх. Через те складають культуру найрізноманітніші види людської діяльності: логічна (накопичення знань і науки), ідеологічна (релігія і філософія), політична (організація суспільства), етична (побут і звичаї), господарча (виробництво, торгівля) тощо. Всі ці види людської діяльності обертаються у багатшаровому мовному полі, **словотвірний** шар якого виявляє і напружує до краю креативну функцію мови. З огляду на це **словотворчі засоби**, а відтак і **словотвірні норми** стають показником і виразником напряму культурного розвитку суспільства: наслідувального, самодостатнього, асиміляційного тощо. Словотворчі засоби стають засобом кодування культури, до кінця здійсненої в мові, – у її первнях: корені і формантові.

Формант – це ті семантичні, структурні, структурно-семантичні та інші первні похідного слова (суфікси, префікси, закінчення, наголос, інтерфікси, усичення основи, складання основ – і все те, чим похідне слово відрізняється від твірного), за допомогою яких воно утворене і якими відрізняється від твірного [8: 88]: літ-ун < літати (формант – ун).

Саме аналіз цих формантів і їхніх валентностей у контексті національно-культурної норми є об’єктом мого дослідження. Не оминати і начала всіх начал – кореня – “прасенсу із сенсу різних слів одного кореневого куца” (Леонід Плющ), того русла мовної ріки, по якому тече могутній потік людської думки (І.Бодуен де Куртене), того значеннєвого господаря, якого обслуговують інші морфєми (І.Вихованець).

Корінь – це, власне, той первісний звукокомплекс, який, як уважали ще давні греки, а зокрема Геракліт Ефеський (VI–V ст.), а відтак і стоїки, найперше Августин – християнський письменник IV–V ст., – відповідає природі речі. Себто звучання – це ніби фотографія речі: наприклад, за звуконаслідувальним принципом виникла у більшості знаних мов назва нашої зозулі: чес. кукачка, фр. куку, есп. куко, рум. кук, болг. кукавица, пол. кукулка, рос. кукушка, укр. діял. кукул “зозуля-самець”.

А.Шляйхер – яскра-

Словотвір

вий представник психологічного напрямку тлумачення мови – (стаття “Дарвінівська теорія і мовознавство”) зазначає: позаяк живі організми походять із простої клітини, то і перші мови склалися лише із простих форм – коренів. Ці корені стали значущими через звуконаслідування (*дзюрчати, шеліт, шелест, шушукати, кукари, м’якати* тощо). Звук, який видавав предмет, викликав те саме почуття, що і предмет. Це спільне для образу звука і образу предмета почуття і стало основою, на якій поєдналися звук і предмет. Позаяк такі переходи відбувалися у різних людей у різних місцях, то прамов було безліч, але всі вони мали однакову кореневу праформу.

Отож на першому доісторичному, дописемному етапі мова складалася лише з коренів, тобто не було ні префіксів, ні суфіксів, ні закінчень. Ця мова була багата на слова і була здатна описати будь-яку ситуацію. Однак із часом окремі слова почали приєднуватися до найсуттєвіших коренів, втрачаючи своє “поняттєве” значення, що пов’язано із розвитком мислення [43: 18–19] (згадаймо явище декореляції). За Я.Гріммом первісна мова розпадається і переходить до флективної тоді, коли “дух мови” починає розрізняти основне і побічне, себто нема нічого в граматиці, чого спершу не було в лексиці – а лексики це передусім корінь. Короткі архаїчні форми слів дають можливість (укр. *ходе, робе*; бр., рус., *люб*) простежити процеси збільшення лексичного фонду української мови через поступове довготривале ускладнення тих слів шляхом додавання до них нових словотворчих суфіксів, префіксів. Те, зрозуміло, відбувалося у руслі розширення потреб розрізняти явища, людські дії тощо [11: 222–223].

Зрештою, принцип єдності кореня із природою самої речі вичерпно сформульовано у найдавнішій пам’ятці індійської ведичної культури – “Ригведі”: *імена постали із самої природи речей і, з огляду на їхню суть, набувають відповідної форми*.

Існує, зрозуміло, і полярний погляд на виникнення слів-морфем, себто довільний, не зумовлений природою предмета чи суб’єкта. Із цих протилежних філософій творення *слова–мови* на сьогодні доцільно зробити практичний висновок: немає жодної потреби уживати в мові формантів, а зокрема афіксальних, що нагадують штучно або насильно прищеплені гілки до дерева чи притоки до і так повноводих рік. Це ж бо не лише обтяжує дерево чи призводить до руйнівної повені, але спотворює корінну, первісну природу, через що кожен чужинний елемент мова відкидає так, як живий організм – инородний білок. В іншому разі мова пістрявіє похідними дивоглядами, чи то пак мутантами від “кровозмісного дитяти-суржика” (Ю.Андрухович): *вклад-иш* (зам. *вклад-к-а*), *велік-ан* (зам. *вел-етьн*), *відділ-енн-я* (зам. *відділ*), присл. *довжшн-ою* (зам. *зав-довж-ки*), *крас-от-а* (зам. *краса*), *київл-ян-и* (зам. *ки-ян-и*), *кур-ин-ий* (зам. *кур-яч-ий*), *лік-ар-ств-о* (зам. *ліки*), *крас-ав-иц-я* (зам. *крас-ун-я*), *морозж-ен-е* (зам. *мороз-ив-о*, а *морозжене* може бути хіба м’ясо), *манікюр-и-а* (зам. *манікюр-и-и-я*), *напиль-ник* (зам. *напил-ок*), *напит-ок* (зам. *напій*), *печ-ен-я* (зам. *печ-ив-о*, а *печеня* хіба що страва), *продав-ицц-я* (зам. *продав-ч-ин-я*, хоча б

тому, що *кравчиня*, *берегиня*, *господиня*, *княгиня*, *богиня* тощо), *огур-чик* (зам. *огір-оч-ок*), *перехрест-ок* (зам. *перехрест-я*), *пал-к-а* (зам. *пал-иц-я*), *пол-к-а* (зам. *пол-иц-я*), *про-хожі* (зам. *пере-хожі*), *подар-ок* (зам. *подар-унок*) *управл-інн-я* (зам. *управ-а*), присл. *шопот-ом* (зам. *по-шеп-ки*), *тиш-ин-а* (зам. *тиша*) тощо.

Ці хибно сполучені з коренями афікси (як, наприклад, у слові *крас-от-а*, хоч правильно вжито цей суфікс у слові – *добр-от-а*; *київ-ян-и*, хоч правильно – *ян-* у *древл-ян-и*; *напит-ок*, хоч правильно – *ок*: *молот-ок* тощо), в'яскравлюють наскрізну природу будь-якого мовного явища: щоб бути – слід творити опозицію, щоб зреалізуватися – треба стати первнем системи. А позаяк система – це впорядковані структурні елементи, зумовлені внутрішньою природою кожної мови як самодостатньої, неповторної і самозахисної, то наведені приклади – це зразки асистемних явищ, що заперечують закони валентностей кореневих та афіксальних морфем. Вони, зрештою, стали наслідком відсутньої з позамовних причин українсько-російської опозиції, про що великий учений О.Потебня у дещо ширшому контексті зазначав: для існування одного народу обов'язково потрібен інший народ, і якщо взаємний вплив народів – це взаємне збудження до розвитку, то найдосконалішим є збудження від власної іманентної природи [25: 190]. І дуже часто для збудження несподіваного смислу (часом комічного) потрібна лише **зміна однієї-єдиної фонемі**: *прибалтійка Лайма Вайкуле – прибалдійка Лайма*, *Алкін – Г(а)лкін* (про актора Галкіна) [1]; *Назар – назад*, *бів – пів*, *гніт – гніт*, *грати – грати*, *каска – казка*, *гриб – грип*, *пів – пів*, *ніч – ніч*; *отримує – утримує* (“Серце просвітленого схоже на дзеркало: воно нічого не хапає і нічого не відкидає; *отримує*, але не *утримує*” – Ентоні де Мелло); **присутність/відсутність** однієї-єдиної фонемі: *різні – грізні*, *бранці – обранці* (ми бранці долі чи обранці?), *божество – убожество* (ти моє божество чи убожество?), *осли – послы* (наші послы чи не чисті осли?) *дається – вдається* (життя дається лише раз, а *вдається* ще рідше); а вже **відсутність/присутність** афіксів здатні творити філософські сентенції: “*сміється той, хто сміє*”; “*одних жінок хочеться добитися – інших добити*”; “*діти навіть не ростуть, а, власне, нарастають*” (Павло Гірник); уся філософська наповненість вірша юної поетки з Рівного Наталки Левчун уміщена у двофонемному суфіксівмаркерів – наравду, цей суфікс наче атом, з якого кільчитьсь все наше життя і... граматичне значення іменників IV відміни:

Я не Кульбаба, я Кульбабеня. Я не
гублю, я мовчки не втрачаю. Лишіть мене в
безвітрі цього дня. Я не пройму Вас дикою
печаллю. Я – ще не Сонце, тільки Сонценя.
Мене для Вас – хіба що на пів літа... Лишіть
мене в тумані цього дня. Лишіть. Я хочу
вдруге народитись. Я ще не Серце. Тільки
Серценя. Я не світання. Тільки Передсвіття.

Лишіть мене печалям цього дня. Лишіть мене
шаленству цього світу [37: 67].

За метафоричним визначенням Івана Вихованця, суфікси – це великі трудівники, які, обслуговуючи корінь, щоразу видозмінюють його значення [4: 19]. З огляду на очевидну значущість і знаковість формантів словотвірна ненормативність культури мовлення – це не тільки тривожний сигнал про порушення міцності цеглин-формантів у будові мови, але й свідчення зміни самого стилю мовної архітектури. Бо ж, обростаючи прибраними чужинними формантами, будова мови втрачає свою неповторність та окремість.

Суфіксальна інтерференція

Словотвірна норма – це побудова слова за активними в мові словотвірними моделями. Модель, як зазначає В.О.Горпинич, “це еталон структури слова, який імітує граматичну (дериваційну) правильність відповідно до певної теорії. Словотворення за моделлю – це утворення за правилами” [8: 144–145]. Словотвірне правило, своєю чергою, пов’язане з виявленням причинно-наслідкової залежності форманта від твірного слова, закономірностей у виборі твірних формантів. До прикладу, візьмімо поширену словотвірну модель на **-щик, -чик**, з дериваційним значенням назви діяча: *достав-щик, загруз-чик, здир-щик* тощо. В “Інверсійному словникові української мови” (К., 1985) таких утворень – 150, аналізують їх як нормативні і в теоретичних працях [29]. “Закономірність” вибору цього форманта, який проник в українську мову не раніше від XVI ст. разом із російськими лексемами, абсолютно вмотивована, – однак аж ніяк не нагальною потребою української мови (бо ж натомість маємо: *достав-ець, вантаж-ник, здир-ник*), а позамовним політичним чинником асимілювання словотвірної системи української мови. Проблема, що ця політична “вмотивованість” спричинила явище словотвірної інтерференції з її злоякісним поширенням на різні словотвірні засоби: суфіксальні, префіксальні і спосіб осново- чи словоскладання.

Серед найтипівіших інтерференція у суфіксальному способі **словотвірного типу іменників – назв діяча** із суфіксом **-чик, -щик**. Як зауважує В.Токар, цей суфікс виник як сполучення двох формантів: прикметникового **-ск-** та іменникового **-ик-** (ямской – ям-щик пор. плескати – плеску, віск – воцаний) у північно-східних говорах Київської Руси, із яких згодом виросла російська мова [35: 81–83]. Саме через те свою продуктивність цей суфікс зосередив на цих віддалених від Києва теренах і порівняно із пам’ятками XIV і XVII сторіччя кількість дериватів із ним зросла від 12 до 296 – і власне в епоху розквіту Московської держави у XVII ст. В українські пам’ятки цей суфікс потрапив у XVI ст. під безпосереднім впливом російської мови, перші з яких – це: *достав-щик, бунтов-щик, справ-щик* (порівняй *достав-ець, достав-ник* постачальник (сталий) – СК, 121). А далі його тріумфальна хода підкріплена спільним

350-літнім політичним розвитком і панівною шовіністичною російською ідеологією, яка пустила глибоке коріння у словотвірну будову нашої мови, і аж так, що лексикографічні джерела поволі, але стрімко наповнюються неорганічними **щиками-щиками**: якщо в Історичному словнику української мови (К.-Х., 1930. – Т. 1.) їх заведве 7: *ответ-чик, доно-щик, справ-щик, изво-щик, досмотр-щик, бунтов-щик, челомбит-чик*, то у “Словарі російсько-українському М.Уманця, А.Спілки” – 70, а вже у найбільшому засимільованому лексикографічному радянському надбанні – у “Російсько-українському словнику” (1948 р.) таких утворень – 97: від *апарат-чик-а* до *холодиль-щик-а*. З огляду на мовно-культурні орієнтації нашого суспільства проблема полягає в тім, що сучасні академічні праці, підручники і посібники тощо ідуть добре втрамбованим чужомовним шляхом, пропонуючи меншою мірою запозичений, а радше **накинутий** суфікс, і то на місце питомих українських моделей, наприклад: *прапор-щик, налад-чик* [8: 144–145] (замість *підхорунжий*; *ладн-ач, налад-овець, припас-овець, упоряд-ник* [СК: 446, 94]), *льот-чик, гон-щик, набор-щик* [29] (замість *літ-ун; перегон-ець (скорогон, гончак); набирач*).

Сконцентрований новоязичний монолог **щиків і чиків** маємо в Інверсійному словнику української мови – немало-небагато – понад 60. За цим лісом накинутих формантів годі дошукатися своїх, однак мова приберегла їх у власних надрах по-різному. Найперше – як невгодні лексико-словотвірні синонімічні варіанти, що прорвалися до СУМу зазвичай у непримітній описовій функції на зразок *пай-щик* “те саме, що *пайов-ик*” (СУМ VI, 17), *паром-щик* – *паром-ник* (СУМ VI, 74), *пил-щик* “те саме, що *пил-яр, тр-ач*” (СУМ VI, 355), *псалом-щик* “служитель православної церкви, що допомагає священникові під час богослужіння; дяк, причетник” (СУМ VIII, 372), *бакен-щик* “те саме, що *бакен-ник* – робітник, що обслуговує бакени-поплавці для позначення фарватеру і небезпечних місць” (СУМ I, 92–93), *домен-щик* “те саме, що *домен-ник* – фахівець із будування або обслуговування доменної печі” (СУМ II, 362), *зво-щик* – розм. заст. “візник” (СУМ III, 498), *обман-щик* “те саме, що *обман-ник*” (СУМ V, 534), *натур-щик* “те саме, що *натур-ник*” (СУМ V, 220), *ям-щик* “кучер, візник на ямських конях” (СУМ XI, 646).

Більшість похідних цього словотвірного типу, перейшовши репресії, поневіряння, спотворення, вилучення, віднайшли своє пристанище не в академічному словнику, а в живому пам’ятникові нашої мови – у Російсько-українському словнику складної лексики Святослава Караванського (далі СК): *гон-щик* – *перегон-ець*, рк. *гонч-ак, скорогон* (СК, 94), *ден-щик* – *джура* (с.108), *обман-щик* – *махл-яр, дурисвіт* (с. 311), *прапор-щик* – *підхорунжий* (с. 446), *доно-щик* – *стук-ач, клявза* (с. 118), *паяль-щик* – *лотів-ник* (с. 375), *розно-щик* – *розноси-тель* (с. 521), *траль-щик* – *траль-ер* (с. 632), *бан-щик* – *лазб-ник* (с.16), *пай-щик* – *спіль-ник* (у ділі), *пайов-ик* (на паях) (с. 372), *перебіж-чик* – *перебіж-ець, перекин-чик* – *перекидь-ко* (с.376), *дат-чик* – *видав-ець* (даних), *банк* (даних), *розміт-чик* –

розміт-ник (с. 519), нальот-чик – напас-ник (с. 264), лазут-чик – пласт-ун (с. 224), постав-щик – достав-ець, достав-ник (с. 440), сищик – слід-ець, шипи (с. 621).

Щодо інших форм, то тут легко діє закон власної словотвірної моделі, на зразок вантаж-ник (а не загруз-чик), об'їз-ник (а не обкат-чик), газет-яр (а не газет-чик), велогон-ець (а не велогон-щик), злом-ник (а не злом-щик), грозовідміт-ник (а не грозовідміт-чик), попут-ник (а не попут-чик), валют-ник, міняй-ло (а не валют-чик), сплав-ник (а не сплав-щик), заготівель-ник, заготів-ник (а не заготов-щик), страйк-ар (а не забастов-щик), катерин-ник (а не шарман-щик чи катерин-щик). Отож прийняти як чужих гостей без зазіхань на права господарів можна хіба що прикаж-чик-а та помі-щик-а у вже відіграній ролі історичних архаїзмів.

Попри те, що у пострадянських працях з морфеміки та словотвору заклонило на “зразково-навчальних” формах типу льотчик, барабаник, зонтик (від шкільного підручника до академічних досліджень), такі натрапляємо на поняття словотвірних варіантів: відгад-чик / відгад-ник, відгадув-ач, відгадь-ко; загруз-чик / завантаж-ник, завантажув-ач; канат-чик / канат-ник, линв-ар, коділь-ник; кранов-щик / кранів-ник, крановий [29: 111]. Варіант – це завжди можливість вибору і ширшого пізнання; варіант – це пошук і віднайдіння. Але варіантність – це аж ніяк не розбалансованість системи, за умови виростання її з внутрішніх законів самодостатньої і самотворчої мови. Тому у наведених прикладах перші із варіантних похідних типу відгадчик, крановищик – це напрям розвитку мови не у середину її законів, а взорування на чужі і непотрібні моделі, в полоні яких і донині більшість, і філологічна зокрема.

Недарма ще 1936 року Євген Грицак зазначав: “Поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростками **-щик, -чик**, що їх варто б обминати. В українській мові є наросток **-чик-**, але його вживають головню при здрібнілих іменниках: *хлопчик, горобчик*, а при творенні слів, що означають зайняття або працю людей, треба вживати наростків **-ик-, -ець-, -ар-, -ач-** й інших. Через те постають хибно складені слова, яких у нас наскрізь повно: *покаж-чик (показ-ник), розно-щик (рознос-ець), наклад-чик (наклад-ець)*” [39: 300].

Якщо в таких авторитетних і репресованих донедавна джерелах, як Російсько-український словник ділової мови В.Підмогильного та Є.Плужника (1927 р.) та Правописний словник Г.Голоскевича (1929 р.), форми на **-чик, -щик** відсутні, то в СУМі та Інверсійному словнику, вони, наче радянські набой, начинили тіло мови. А відтак не лише мовлення пересічних українців, але й підручники і тексти науковців прострілені похідними на зразок *комп'ютер-щик (комп'ютер-ник), ліміт-чик (ліміт-ник), льот-чик (літ-ун), піяр-щик (піяр-ник)* тощо.

На особливу увагу заслуговують **віддієслівні іменники** словотвірного типу **-енн-я, -анн-я**, що утворені від дієслів недоконаного (*висел-енн-я < висел[яти]*) і доконаного виду (*вихов-анн-я < вихов[ати]*) та їхнє співвід-

ношення з однокореновими іменниками, але без процесуального відтінку на зразок: *словосполуч-енн-я / словосполука, розгляд-анн-я / розгляд, розв'яз-анн-я / розв'язок, слововжив-анн-я / слововжит-ок, відділ-енн-я / відділ*.

Останнім часом спостерігаємо (очевидно, значною мірою під російським впливом) стирання межі між обома видами словотворення на користь процесуальних віддієслівних іменників, яким надається значення непроцесуальних [34: 22]. Попри те впродовж останніх років значення тривалої і завершеної дії стали об'єктом пильної уваги термінологів. Укладено навіть словник назв процесових понять у різних терміносистемах, де таке розрізнення, як і виділення назв наслідків дії, має принципове значення для характеристики дії: *випар – випаровування, випал – випалення, випалювання* [19: 30–31]. Крім цього, слушно зазначає визначний український мовознавець Олена Курило: “Рясні форми на **-ння, -ття** у літературній мові надто обважують вислів, вносять одноманітність і мало волі дають у словотворі дієслівним речівникам іншого творення, а цим стираються потрібні для багатства літературної мови семасіологічні відтінки” [23: 45], наприклад: *при дослідж-енн-і – досліджу-ючи, без змалога-нн-я – не змалога-вши, для дослідж-ення – щоб дослідити, рос. преступление – преступ, осуждение – осуд, дыхание – подих, отражение – одсвіт*.

Завважає на проблемі надмірної інтенсифікації процесуальних іменників на **-ання** і шанований знавець української мови Святослав Караванський і пропонує до них добірні синоніми: *вжив-анн-я / вжит-ок, відвід-анн-я / відвід-ин-и, віт-анн-я / привіт, збир-анн-я / збір, сход-ин-и* [15: 48].

Не меншу активність на словотвірних полях нашої мови проявляє німецький чужинець, підсилений російським впливом, – дієслівний словотвірний тип (і його похідні) **-ирува-** замість власне українського суфікса **-ува-** зі значенням постійної дії на зразок: *дезерт-ирува-ти* замість *дезерт-ува-ти*. В Інверсійному словникові їх – понад 50, найпродуктивніші з яких пропонуємо у трьох органічних нормативних формах:

а) із суфіксом **-ува-**: *компост-ирува-ти / компост-ува-ти; форм-ирува-ти / форм-ува-ти; мари-ирува-ти / мари-ува-ти; дезерт-ирува-ти / дезерт-ува-ти; кот-ирува-ти / кот-ува-ти, квот-ува-ти; букс-ирува-ти / букс-ува-ти; бомбард-ирува-ти / бомб-ува-ти; драп-ирува-ти / драп-ува-ти; серв-ирува-ти / серв-ува-ти;*

б) в описовій формі: *лід-ирува-ти / вести перед (лідерувати), репет-ирува-ти / проводити репетицію, робити пробу; котир-ува-ти / мати цінність, вартість;*

в) в лексичному відповідникові: *команд-ирува-ти / виряджати, висилати; парифувати / відбити (дати здачі); утр-ирува-ти / перебориц-ува-ти, пересол-юва-ти, переперч-ува-ти, перебільш-ува-ти; дрес-ирува-ти / муштр-ува-ти, школити, вишколювати*. У ґрунтовній монографії про структуру дієслова Г.Возний зазначає, що використання дієслів на **-ирува-** в українській та білоруській мовах підтримана продуктивністю аналогічних

дієслів у сучасній російській мові, де зазначений тип, що зумовлений впливом німецьких дієслів на **-ieren-** (фр. **-ir-** < лат. **-ire-**), удвічі перевищує деривати на **-ова** [5: 42]. Натомість в українській мові його обмежене вживання, а доречніше б – уникання (попри форми, що функціонують з метою усунути омонімію: *пар-ирува-ти* – *пар-ува-ти*, *репет-ирува-ти* – *репет-ува-ти*), зумовлене й тим, що він не вносить у дієслівну семантику чогось відмінного від суфікса **-ува-** (**-юва-**). Отож ґрунт для проростання **-ирува-** безсумнівно один – взорованість на російсько-німецький *second hand*.

Відомо, що етнізм містить у собі важливу історико-етнолінгвальну інформацію, через що його структура потребує межової вмотивованості через засоби-маркери мови-репрезентанта. Йдеться передусім про передання чужомовних етнізмів з допомогою продуктивного і питомого форманта **-ець** на зразок *дан-ець*, *дані-ець* (а не *дат-чан-ин*, як у СУМі, II, 214), *англі-ець* (а не *англі-чан-ин*), *канад-ець*, *канад-ієць*, *азі-єць* (а не *азіат*).

Щодо суфікса **-чанин**, то його синонімна повноправність із **-ець** у нашій мові не викликає сумнівів (на зразок *тернопіль-чан-и*, *полтав-чан-и*), тим паче, що йому властиві ширші можливості поєднання з твірними основами (порівняно з **-анин**), однак уживання **-чан-и** (**-чанин**) замість усталених назв із суфіксом **-ець** – не лише небажане [12: 102, 105], але й шкідливе. Формант **-ець** (перші фіксації XIV–XV ст.) із етнічним значенням здобув перемогу над **-анин/-янин** щоближче до сьогодення. Позаяк сьогочасна культура по-згубному білінгвальна, то відстоювання питомої позиції **-ець** у наступі продуктивної у російській мові моделі **-чан-и** – це, образно кажучи, елементарне бажання не дати чужинцеві (себто *англічанам*, *датчанам*, розумій – *московитам*) збити себе з ніг.

На цій самій інтерферентно хибній дорозі прикметникові похідні: *дан-ськ-ий*, *даній-ськ-ий* (а не *дат-ськ-ий*, як у СУМі II, 214), *азій-ськ-ий* (а не *азіат-ськ-ий*, що тлумачений у СУМі як “те саме, що *азій-ськ-ий*” – I, 24), *рівен-ськ-ий*, *рівн-ян-ський* (а не *ровен-ськ-ий*, *рівнен-ськ-ий*). Характерно, що дериват *ровен-ськ-ий* серед 27 ад’єктивів у формі *рівн-янськ-ий* від н.п. Рівна, Рівне фіксує Словник географічних назв України В.О.Горпинича (– К., 2001. – С. 14, 352). Себто процес накидання чужої словотвірної норми триває, попри питомі внутрімовні закономірності.

До інтерферентно вживаних і лексикографічно закріплених Інверсійним словником (близько 120 похідних) належить прикметникова модель на **-очн-** на зразок: *вистав-очн-ий* замість *виставк-ов-ий*, *посад-очн-ий* замість *посадк-ов-ий*, *перевір-очн-ий* замість *перевірк-ов-ий* тощо. Зайшли у нашу мову прикметникові похідні на **-очн-** можна згрупувати у три класи, перший із яких – це нормативні форми на зразок *очний*, *заочний*, *урочний*, *пісочний*, *поточний* (але не *порочний*, а *гріховний*, *хибний*, *многогрішний*), твірна основа яких закінчується на **-к** і через приєднання суфікса відносної

ознаки **-н-** виникає гадано омонімний формант **-очн-**, хоч насправді це утворення **-н-** суфіксації.

Друга, найчисельніша, група – це суржиково-суфіксальні деривати із чужим і нехарактерним формантом **-очн-**. До речі, у праці В.Грещука “Український відприкметниковий словотвір” ужито лише 2 деривати на **-очн-**: *святочний (передсвяточний, святочно), невжиточний* – [10: 92, 97, 107]), який слід заступити в інших похідних питомим українським формантом **-ов-**: *ар-очн-ий – арк-ов-ий, бар-очн-ий – барок-ов-ий, огір-очн-ий – огірк-ов-ий, закус-очн-ий – закуск-ов-ий, мат-очн-ий – матк-ов-ий, посад-очн-ий – посад-ов-ий (приземний, саджальний – СК, 437), бал-очн-ий – балк-ов-ий, вил-очн-ий – вилк-ов-ий, поси-л-очн-ий – висилк-ов-ий* (пункт) (СК, 441), *рам-очн-ий – рамк-ов-ий, труб-очн-ий – трубк-ов-ий, припад-очн-ий – припадк-ов-ий; -н-, -льн- (-єльн-), -вч-: закуп-очн-ий – закуп-н-ий, купів-ельн-ий* (СК, 148), *обріз-очн-ий – обріз-н-ий, обрізува-льн-ий* (СК, 317), *перев’яз-очн-ий – перев’яз-н-ий (бинтувальний, бинтовий матеріал)* (СК, 378), *перевал-очн-ий – переваль-н-ий (перевантажний)* (СК, 377), *стріл-очн-ий – стріль-н-ий, передат-очн-ий – переда-вч-ий, передав-н-ий* (СК, 379), *оцін-очн-ий – оцін-н-ий, цінува-льн-ий* (СК, 370), *розлив-очн-ий – розлив-н-ий, розпив-очн-ий – розпив-н-ий, заготов-очн-ий – заготів-ельн-ий*.

Останню групу інтерферентних похідних на **-очн-** заступають питомі лексичні відповідники, деякі з них, як *посадочний, перев’язочний і перевалочний*, – уже зазначено у двох попередніх класах: *луб-очн-ий – дешиєвий* (СК, 232), *гон-очн-ий – перегінний, протизачат-очн-ий – протизапідний, пережит-очн-ий – перебутий* (СК, 380), *оскол-очн-ий – ирапнельний, скалчастий, сколковий* (СК, 342), *правом-очн-ий – правоможний, правосильний, правочинний* (СК 446), *один-очн-ий – одинарний, поодинчий* (СК 326), *надбав-очн-ий – надвишковий, надвишиний, надбавковий* (СК, 257), *постав-очн-ий – доставний* (СК, 440), *булав-очн-ий – як макове зерно* (СК, 31), *яв-очн-ий – як dokonаний факт, без дозволу, на власну руку* (СК, 708), *командиров-очн-ий – відрядний* (СК, 208), *худос-очн-ий – сухорлявий, сухоребривий* (СК, 686), *нар-очн-ий – як на зло, як на те* (СК, 270).

З огляду на структурну асиміляцію української мови ми “збагачені” на ще один інтерферентний прикметниковий формант **-ейськ-ий** на зразок *міліц-ейськ-ий, бібл-ейськ-ий, суд-ейськ-ий*. Ці форми активно поповнили перелік понад 30-тьох похідних зазначеної моделі в Інверсійному словнику (с. 301), більшість із яких, однак, лише структурно омонімна до суржикових утворень типу *міліц-ейськ-ий* (пор. нім. Polizeі “поліція”), позаяк суфікс **-ськ-** у них додано до твірної основи із кінцевим кореневим **-ей** на зразок: *фарисей-ськ-ий, юдей-ськ-ий, плебей-ськ-ий, гвіней-ськ-ий*, де **-ей** має статус домінанти, себто є вихідним. Функцію розширювача основи, чи за терміном Є.Карпіловського, – суфіксальної зв’язки [18: 240], виконує **-ей** у таких дериватах, як *адміралт-ей-ський, жит-ей-ський, епікур-ей-ський, європ-ей-ський*, однак нема потреби в такому розширювачі у похідних від *міліція, біблія*, позаяк їхня основа

закінчується на **-й-**, відтак діє закон аналогії: *міліці-й-ний, біблі-й-ний, емоці-й-ний, традиці-й-ний, релігі-й-ний, тенденці-й-ний* тощо. Щодо *судд-івськ-ий*, а не *суд-ейськ-ий*, то аналогія не менш промовиста: *учнівський, батьківський, синівський, кумівський* тощо. Окремого коментаря потребує етнізм *конго-лез-ець* та дериват *конго-лезь-к-ий*, що виник за аналогією до *сілез-ець* < *Сі-лез-ія*, хоч, мабуть, більше аналогічних підстав має форма *кон-г-й-ськ-ий* (пор. *чил-й-ськ-ий, англ-й-ськ-ий, бельг-й-ськ-ий, евенк-й-ськ-ий*), де зв'язку **-йй (-й)** використано як пристосування іншомовного кореня до словотворення на українському ґрунті.

Префіксальна інтерференція

Відомо, що основна функція префіксів – творити нові слова^{*}. Ця роль для них сповна відповідна, адже префікси, на відміну від суфіксів, – це колишні самостійні форми: прийменники, частки, повнозначні слова. Отож якщо суфікс обслуговує корінь, переводячи слова з однієї частини мови в іншу: *малювати* – *малювання*, то префікс, живучи лише в межах однієї частини мови (хоч той самий префікс може утворювати слова різних частин мови: *співіснувати, співбесіда*), творить нове слово: *малювати* – *замалювати*. Це нагадує дбайливе і самочинне порядкування на обмеженому просторі зі щоразу глибшим вrostанням у нього. До прикладу, слова-домінанти **любити** і **гуляти** із їхніми префіксальними “кронами”:

любити – за-любити
в-любити
пере-любити
з-любити
роз-любити
при-любити
по-любити
у-любити
за-ш-любити ([с"] – [ш])
по-ш-любити
(ІС, 199)

Гуляти – за-гуляти
не-гуляти
від-гуляти
під-гуляти
пере-гуляти
з-гуляти
роз-гуляти
вин-гуляти
при-гуляти
до-гуляти
по-гуляти
попо-гуляти
про-гуляти (ІС, 259)

Це наче дерево, що, не покидаючи точки свого кільцювання, викидає щоразу нове гілля. Суфікс, навпаки, – його буття експансивне: він потребує щоразу нової частиномовної території:

	– хитр-ість		
	– хитр-ощ-і	– хитрува-нн-я	
хитрий	– хитр-ува-ти	– пере-хитрувати	
	– хитр-ун	– хитрува-т-ий	– хитруват-ість [9: 116]
	– хитр-ющий		
	– хитр-як		

^{*} Існує думка і про формотворчу функцію префікса на тій підставі, що з допомогою них творяться видові форми дієслова (брати – забрати) і найвищого ступеня порівняння прикметників (добрий – найдобріший).

Позаяк префікси володіють глибинною здатністю творити нові слова (до прикладу: кілька активних префіксальних жаргонізмів: *за-світитися* “виявити себе”, *за-гнути* “зазнати поразки”, *за-виснути* на чомусь (звернути увагу), *на-варювати* (одержувати швидко прибутки), *на-їжджати* (мати претензії), *про-кручувати* “одержувати прибутки” [24: 17–18] тощо), то це вкрай важлива мотивація, щоб уникати засилля “по-кручів, ви-кручів, без-ручів [33: 16]”. На жаль, це неunikнення легко кладеться у кілька груп: порушення префіксальної валентності, вживання ненормативних чужомовних, а зокрема, російських префіксів, надмірна інтернаціоналізація українських префіксальних слів. А все це разом – заглушення української думки. Префікси, як зазначив великий мовознавець Л.Булаховський, “безперервно діяли в потребі створювати нові знаки мислі – слова, які зумовили великою мірою специфічно український за зовнішнім виглядом склад лексики” [3: 2: 146].

Як зі своєї української лексики стає радянською, яскраво засвідчує група похідних дієслів із порушенням префіксальної валентності. Відомо, що слова у словнику, – наче квіти в гербарії. Вони, як і квіти, оживають у ґрунті. Ґрунтом для слів є інші слова – себто тексти. Ґрунтом для префіксів є слова, сполучені з іншими словами. Префікс, попри всю морфемну значущість, поза словами – викинута на берег риба. Отож валентність префікса – це полівалентність, яка передбачає не тільки нормативне сполучення префікса з твірним словом, але і подальшу синтагматичну діяльність префіксального слова із сусіднім. Пропоную кілька найтипівіших порушень префіксальної валентності у відстежених моделях:

ви-	ви-переджувати хворобу / треба по-переджати хворобу, але ви-словити думку
від-	від-стояти думку / об-стояти думку, але від-бути додому від-рікся від неї / з-рікся її, але від-різав хліба
на-	на-значений на посаду / при-значений на посаду, але на-їхати машиною
о-	о-смілитися казати / на-смілитися казати, але зовсім о-глухнути о-правдати людину / ви-правдати людину, але о-бридло слухати о-судили злочинця / за-судили злочинця, але він о-злюбився
під-	під-забуті черги / при-забуті черги, але під-їхати швидко
по-	по-слати за тобою / ви-слати по тебе, але по-ходити містом по-стригся вчора / під-стригся вчора, але по-стригся в монахи
при-	при-тримуватися думки / до-тримуватися думки, але при-тримуватися ногою при-належність до партії / на-лежність до партії, але при-сутність у групі при-знався в гріхові / зі-знався в гріхові, але при-був учора при-мудрився прийти / у-мудрився прийти, але при-класти рук при-мирився з владою / з-мирився з владою, але при-ступив до неї
про-	про-йшовся зі мною / пере-йшовся зі мною, але про-йшов дощ про-голодався дуже / з-голоднів дуже, але про-бачив мені
спів-	спів-ставити факти / зі-ставити факти, але спів-працювали довго спів-падали думки / з-бігалися думки, але спів-жили творчо

Чи не найпростіший вияв префіксальної інтерференції – послуговування російськими префіксами, зокрема обез- (обес-) у таких

наших – не-своїх твірних (чи жахотворчих) дієсловах: *обез-барвити*, *обез-болити*, *обез-владніти*, *обез-воднити*, *обез-волити*, *обез-главити*, *обез-глуздити*, *обез-глуздіти*, *обез-долити*, *обез-душити*, *обез-жирити*, *обез-заражувати*, *обез-зброїти*, *обез-звучити*, *обез-земелити*, *обез-крилити*, *обез-кровити*, *обез-людити*, *обез-людніти*, *обез-надіяти*, *обез-плодити*, *обез-правити*, *обез-рибити*, *обез-силити*, *обез-славити*, *обез-смертити*, *обез-таланити*, *обез-уміти*, *обез-хмарити*, *обез-честити* – на слові *обеленіти*, себто “*здуріти*”, закінчується цей “обезний” дар від СУМу (V, 485–488), що разом із віддієслівними похідними складає 130 слів. Усе це, здебільшого радянське надбання, наче червоний перехідний прапор, перемістилося і до ВТС СУМ (с. 632), узайве засвідчивши давно вторований офіційно радянський шлях нашого словотворення чи, як висловилося О.Курило, “набігло чужої собі тропи”. Отож “комуністичний лінгвогіпноз” [36: 78], інструментом якого була російська мова, триває і в III тисячолітті. До слова, цей новояз зачепив навіть поезію: відомий український поет-футурист М.Семенко, перебуваючи у ранній творчості під сильним впливом словотворчості російських футуристів, сконструював (воістину мовна інженерія): *обез-женицна* пустеля, *обез-н’єдсталені* Музи. Натомість у “Словарі російсько-українському” М.Уманця, А.Спілки лише одне, і то в синонімічному варіанті: *обез-долити*, *зне-долити* [: 207, 208], а вже у пізнішому “Словарі української мови” Б.Грінченка маємо таких вісім дієслів: *обез-вічити*, *обез-глуздити*, *обез-глуздіти*, *обез-головити*, *обез-зубіти*, *обез-людити*, *обез-людіти*, *обез-честити* (Гр. III, 7) – без похідних.

Якщо перший радянський Практичний російсько-український словник (1923 р.) [26: 58] не подає жодного деривата на *обез-* на зразок: *обез-главить* “зігнути голову, стяти” *обез-людить* “вилюднити, спустошити”, то у Російсько-Українському словнику (1937 р.) – їх уже шість: *обез-головлювати*, *обез-жирювати*, *обез-земелити*, *обез-людіти*, *обез-зброювати*, *обез-зубіти* [27: 429–430], та ще й уперше вжито, як емоційно зазначають В.Козирський і В.Шендеровський, “шпичну й анічим не виправдану префіксальну потвору -збез-” [21: 10]. Це, мабуть, щоб і Богові свічка, і чортові кочерга: мутант українського префікса-уламка *зне-* + збережений у своїй валентності нелабіялізований російський *без-*: *збез-воднити*, *збез-ліснити*. А вже в “Русско-украинском словаре” за ред. М.Калиновича (1956 р.) поряд із *збез-* тріумф *обез-* забезпечено [28: 319–320], тому й закономірно, що деривати із цим префіксом посіли місце і у вузькотермінологічних словниках, хоч, звичайно, у такому авторитетному джерелі, як “Словник технічної термінології” І.Шелудька, Т.Садовського (1928 р.) їх недоопукаєшся – там місце для похідних на *зне-* чи *у-*: *зне-залізнювати*, *у-безпечувати* [41: 167].

А от до СУМу вдалося прорватися лише трьом вихідним дієслівним дериватам на *зне-*: *зне-барвити*, *зне-болити*, *зне-бутися* (III, 651), натомість словник С.Караванського пропонує, крім типового *зне-*

замість обез- ще українські префікси ви-, роз-, наприклад: *обез-болювати* – *зне-чулювати*, *обез-ветривати* – *зне-вітрявати*, *обез-вожувати* – *зне-воднити* тощо; *обез-людець* – *ви-люднювати*, *обез-оруживати* – *роз-зброювати*, правда, мабуть, віддавши данину обез-, подано як паралельні до зне – утворення: *обез-воднювати*, *обез-головлювати*, *обез-зброїти*, *обез-глуздити* [СК: 305–307]. Поміж тим варто пам'ятати: префікс зне- не лише маркер українських слів, це той формант, яким українська та західнослов'янські мови протистоять іншим слов'янським мовам, що використовують обес- (обез-) [38: 226].

Не засвідчують префікса обез- і монографії зі словотвору, зокрема, префіксального [14], хоч у найновіших підручниках префіксальні похідні на обез- полюбують: *біль* – *обез-болити*, *люди* – *обез-люднити* [32: 191], або в ліпшому випадкові – паралельні варіанти зне-: *знедолений* / *обез-* : *обездолений* чи ж трактування префіксів зне-, недо-, обез- як новітніх [8: 43].

Типовим є помилкове вживання поліпрефіксів у дериватах *переодягатися* замість *перевдягатися*, *неоправданість* замість *невиправданість*, хоч багатопрефіксність – це явище, яке, сягаючи праслов'янської доби, в українській мові набуло самобутнього значення – підсилювального, на зразок *попо-їсти*, *попо-дряпати*, *спо-діватися*, *запо-діяти* тощо. Чужинні словотвірні ознаки, маючи найсприятливіший ґрунт через інформпростір, мововбивчу політику держави загалом, і зрештою торжество сформованого “саветскава челавека”, наче бур'ян, заглушують те, що є видільними ознаками нашого словотвору. Поміж них, по-перше, редуліковані форми, які об'єднують українську ще з білоруською та чеською, але із самобутнім підсилювальним значенням на зразок: *попо-різати* (рос. *поиз-резать*), *попо-дряпати* (рос. *поис-царапать*); по-друге, префіксальні форми вияву ознаки у прикметниках на зразок: *за-великий*, *за-малий*, *за-добрий* – це та риса, яка стала внеском Галичини у формування української літературної мови [40: 47]; по-третє, віддієслівні іменники чоловічого роду на приголосний, що утворені від префіксованих основ на зразок: *ви-раз*, *здо-гад*, *на-гляд*, *на-пий*, *с-пів*, *у-сміх*, *по-ступ*, *на-мір* тощо, які, як наголошує П.Білоусенко, зародились у надрах народнорозмовної мови [2: 22–23].

Якщо у суфіксальній інтерференції основним суфіксом – “окупантом” можна вважати –щик, то у префіксальній, крім обез- (обес-), – це латинський префікс *super* – (< з лат. *super*- 1) головний; 2) високий ступінь ознаки, якості або підвищеної, посиленої дії; 3) розташований зверху, над чим-небудь) [30: 868], частотність уживання якого стрімко зросла в останнє десятиліття, з огляду на розчахнуту відкритість нашого суспільства до масової американської культури в її англomовному втіленні, а відтак і у спрямуванні нашого поступу до найгірших чи посередніх її здобутків. Це справедливо спонукає наш народ (а не, на жаль, очільників держави) на різні способи протесту, поміж яких – і мовний трагікомізм, що спресований у цих віршових рядках:

Си на втіху і на заздрощі сусідам
Ся побрала супердівка з супердідом,
Тож удвох напевне мають поробити
Супердіти [13: 26] (*повторити останнє слово хоч би двічі...*)

Крім безоглядного приєднання супер- до наших твірних основ на зразок *супер-дійство*, *супер-обкладинка* тощо, цей префікс віднедавна набув у нашій мові статусу вигука на вияв найрадісніших емоцій замість питомих вигуків-слів: *Сила! Прекрасно! Надзвичайно! Дивовижно!* Як бачимо, чи то пак, чуємо – від рускоязыччя до інтер'языччя лише один крок. Працює психологія відчуженого і з'яничареного homo sovieticus-a: *“Що чуже – то наше. А що наше – нам же й чуже. Наша доля вража нас доріже нашим ножем”* (Василь Стус).

Торкнувся словотвірний “новояз” і способу осново- і словоскладання, а саме: а) в надуживанні інтерфіксом -о-: *загальн-о-громадянський* (пор. із рос. *общегражданский*) замість *всегромадянський*, *багат-о-численний* (пор. із рос. *многочисленный*) замість *численний*, *багат-о-людний* (пор. із рос. *многолюдный*) замість *велелюдний*, *слаб-о-характерний* (пор. із рос. *слабохарактерный*) замість *безхарактерний*, *пши-о-хідний* (пор. із рос. *пешоходный*) замість *піший*;

б) у заступленні інтерфікса -о- на -а- у словах із початковим *аві-а* зам. *аві-о-* [17: 60], позаяк, по-перше, в українській мові відсутній інтерфікс -а- та префіксоїди з кінцевим -а-, щоб це якось уможливило аналогію (згадаймо: авто-, агро-, бі-, біо-, максі- тощо); по-друге, структура цього слова у латинській (< лат. *avis* “птах”) не вмотивовує накинутаго -а- в українській;

в) не вмотивоване вживання суфіксоїда -вод: *буряко-вод* – *буряк-івник*, *садо-вод* – *сад-івник*, *хмеле-вод* – *хмел-яр*, *рибо-вод* – *риб-ак*, *риболов*, однак *екскурсо-вод*, *вагоно-вод*, де справді водять;

г) уживання, як зазначає С.Караванський, штучних форм із компонентами -подібний, -видний на зразок: *клино-подібний* – *клин-уватий*, *куле-подібний* – *кул-яст-ий*, *лапо-видний* – *лап-ат-ий*, *хресто-подібний* – *хрест-ат-ий*, *хрещ-ат-ий* [17: 82].

Натомість своєрідністю українського словоскладання, що єднає нас із чехами (Vydrůdich, Lapiduch) [38: 247], є творення складних слів із дієсловом у формі наказового способу як в апелятивній, так і антропонімній лексиці: *вернигора*, *паливода*, *дурисвіт*, *вертихвіст*, *пройдисвіт*, *скализуб*; *Покиньборода* (можливо, перукар), *Тягнирядно*, *Підкуймуха* (“поганий коваль”), *Куйбіда* (“коваль, що не вмів підкувати коня”), *Давимука* (“поганий мірошник”), *Кадиріб* (“священик, що відспівує на гробах”), *Заплюєсвічка* (“паламар”), *Трясимука* (“мірошник”) і т.д.

Відомо, що стислі слови залишають глибокі сліди у розумі і серці: *“У довгій мові є недовгий зміст”* (М.Рильський). Так і в словотворі: що місткіший словотворчий засіб, то наповненіше слово. Себто словотворення – це засіб пружности, стислості і місткості слова. А позаяк

“могутня машина словотвору працює, немов вічний двигун” [4: 17], то наше завдання, збагнувши принцип роботи цієї машини, професійно її використовувати. Пропоную кільканадцять дериватів як sprужинених відповідників до зужитих чи калькованих словосполучень: *впадати в дитинство* – *дитин-і-ти*, *обзавестися господарством* – *за-господар-юва-ти*, *підбити підсумки* – *під-сум-ува-ти*, *високопоставлена особа* – *достой-ник*, у більшості випадків – *зде-більш-ого*, *вступні внески* – *вступне*, *досягати взаєморозуміння*, *прийти до згоди* – *по-розум-і-ти-ся*, *не заслуговуючий на довіру* – *непевний*, *цікавий у всіх відношеннях* – *цікавий всебічно*, *зусібіч*, *займатися торгівлею* – *торг-ува-ти*, з тих пір – *відтоді*, зі всіх сил – *що-сил-и*, в подальшому – *надалі*, *більш ніж достатньо* – *аж задосить*, *укласти (заключити) шлюб* – *по-брати-ся*, *рішуче нічого не чув* – *анічогісінько не чув*, *найкращим чином* – *як-найкраще*, *прийняти рішення* – *ви-рішити*, *на-думати*.

Протилежне явище, а точніше тавтологічне згромадження спільнокорених слів, спостерігаємо у самому серці мови – фразеологізмах і фольклорі. Власне у створених спільнокорених похідних і їхніх синтагматичних відношеннях полягає уся сутність фраземи чи фольклорного тексту: *верзи, верзи, поки верзеться; бував я у бувалицах і видав видаличі; і не страши мене, бо я страшиків син; бодай тебе лун облупив; а щоб тебе в держалнах держало; щоб тебе правцем виправило; щоб тебе різачка попорізала, щоб тебе хапун ухопив* [6]; у народних піснях: “*старі люди судочку судять, радочку радять первовічну*”, “*коня сідлає, гадку гадає*” – великий фольклорист Ф. Колесса називає ці явища “тавтологічним відтінюванням”, що прийшло до нас ще з язичництва.

Таким робом словотворчі засоби стають художнім прийомом, що, інтенсифікуючи ознаку, промовляє до підсвідомості: *поїдам їсти; пропади воно пропадом, “ти на дурну дурноту мовчки плюй”* (П. Куліш “Піонер”). Так само унікальним художнім засобом є так звані безпредметні слова, у яких лексичне значення цілком заступлено граматичним – себто комплексом морфем чи фонем, наприклад, у вірші В. Барки “Безмовна жертва” слово “*хворісна*” сприймається за інерцією до слів “*хворий*” і “*болісний*”, слово “*стерзній*” – за інерцією слів “*стерзаний*” і “*темний*”, у словообразі “*зульбезні*” є відгук слів “*зуляти*” і “*зрубезні*” [7: 8] – словотвірна контамінація творить Барчину мистецьку безпредметність – той вічний непізнаний етер, який не кожен здатний усвідомити:

Смолені соти, бджільня майстровита,
Визволений берег – цвях святився
Вар: маризмами аж на жарок – звірокруг
Стрільця! задимів з казанів

Не менш цікавою від поетичної є і “політична” словотворчість. Хоч як швидко змінюється світ, могутня машина словотвору обов’язково виробить нове слово або додасть до звичного нового значення. Завдяки невичерпним іманентно-валентним можливостям формантів як носіїв

прасенсу маємо деривати, які навскрик виказують те, що слова з вихолощеним змістом приховують. До прикладу, політичний блок із лозунгово-розмитою назвою “За єдину Україну” мудрий народ охрестив: *за-єд-ист-и*, *за-єд-ун-и*, *за-єд-ун-ц-і*, *єд-ун-и*, *за-єд-ин-ц-і*, *харч-о-блок*, *єд-а*, *за-хавч-ик-и*; “Нашу Україну”: *наш-о-україн-ц-і*, *наш-ист-и*, *наш-і*, *юценк-івц-і*; СДПУ(о): *обрізані*, *есдеки*, СДП (у.о. – умовні одиниці), СДПУ (нуль); блок Юлії Тимошенко: *бюті*, *б’юти*, *юль-к-и*, *тимошенк-івц-і*, *б’ют-ист-и*, *б’юсти*; блок Наталі Вітренко: *Наташа Ветрова*, *комотопська відьма*, *вітренк-івц-і*, *вітр-юч-к-а*; “Яблуко”: *яблuch-ник-и*, *фруктові*, *ананаси*, *гнилі*, *зігнилі*; команду озимого покоління: *копи*, *відморожені*, *відморозки*; “Жінки за майбутнє”: *баби*. А тих, хто дістався парламенту наречено абравіатурою: *нар-деп-ук(и)*, себто народний депутат України. Отож у зазначених дериватах не лише відомі способи словотворення від суфіксального (на зразок *юценк-івц-і*), префіксально-суфіксального (на зразок *за-єд-ист-и*), основоскладання, ускладненого суфіксацією (на зразок *наш-о-україн-ц-і*), абрєвіаційного (*копи*, *б’юти*), але і яскраві метонімії та метафорично-іронічно-саркастичні означення лексико-семантичного способу на зразок *відморожені*, *комотопська відьма*, *ананаси* тощо, і навіть використано знакову межимовну омонімію між українською абрєвіатурою *б’ют* (*б’юти*) та англійською лексемою *beauty* [ˈbju:ti] “краса”, “красуня”.

Великий поет Б.-І.Антонич створив поетичні рядки, наче написав програму для діяхронних словотвірних досліджень: “Углиб, до дна співуче лезо/ Встромляю в корінь слова/. У дно, у суть, у корінь речі, в лоно/. У надро слова і у надро сонця”. Тим “співучим лезом” є власне афікси, у яких зосереджено самотутній, національно-індивідуальний потік людської думки; тим “співучим лезом” є глибинні підсвідомо-асоціативні процеси, що викинуті на поверхню через викривальні метафорично-метонімії словознаки; тим “співучим лезом” є характерна саме для нашої мови модель валентностей між коренем “значеннєвим господарем” і афіксами – “великими трудівниками”. Ці “великі трудівники” здатні засвітити банальну та ще й спільну для багатьох мов кореневу морфему неповторним смислом і утворити okazіональні слова: *голуб-ин-к-а* “волошка”, *люб-ен-ят-а* “хлопчики і дівчата”, *лопот-ул-я* “ласкава тополя”, *люб-ус-я* “любляча бабуся” (А. Костецький); “*зне-козачи-л-и думи, від-селян-и-л-и землю, роз-україн-и-л-и дули*” (В.Коломієць); “*Як хочеш / будь поетом, – / не спи у-ліж-н-о, / не їж у-їж-н-о*”; “*О Господи, як ти всього мене наповнив / щедро, щедрот-н-о!*” (П.Тичина); “... *рвйіність, нетерпимість, дратівливість, нервовість – все те, що заважає людині спокійно і безсторонньо дивитися на світ Божий. І розумію, що це погано, та не вмію **инаки-и-ти-ся***” (Х.Алчевська); “*Андрухович – змаг-ун проти застою і рутини*” (Ю.Шерех); “*роз-тичин-ен-ий* Тичина”, “*м’яко-гнучний ніж-ник* Сосюра” [22] тощо.

Аналіз словотвірних норм у контексті національно-культурних орієнтацій має передусім семіотичний характер, себто є сукупністю усіх

культурних значень: суспільних, естетичних, політичних, ідеологічних. Отож словотвірна норма – це “норма мовної свідомості певного колективу” (Д.Брозович) [42: 159], який у нашому випадкові легко діагностувати як посттоталітарний із ударом двох мовно-культурних тенденцій: питомо національної та зросійщено-радянської. Якщо перша тенденція, набувши розмаху на початку дев’ятидесятих, у принципі досягла лише початкової мети: себто розкрила правду чи точніше викрила брехню псевдоукраїнського словотворення через видані донедавна заборонені чи щойно напрацьовані лексикографічні джерела, то друга тенденція – це добре запущений понад сімдесят років тому асиміляційний маховик, що не вгає і нині, позаяк для його роботи створено якнайкращі суспільно-політичні умови. Перша тенденція, з огляду на проаналізований матеріал, уже давно ствердила вибір норми, проблема полягає лише у системі її кодифікованого впровадження у мовну практику, яка передбачає насамперед підтримку з боку державних інституцій і загального усвідомлення словотвору як основної і визначальної лабораторії мови. Недарма зазначав Л.Булаховський, що саме словотворові слід подякувати за “цілком натуральну індивідуалізацію українського словника” [3: 2: 152], хоч би на прикладі “гнізда” слова любити: любий, любас, любість, любота, любка, любуня, любощі, любенята, любісінький, улюбленець, полюбляти, люб’ята та ин.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ІС – Інверсійний словник української мови. – К., 1985.

ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2001, 2003.

СК – Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики. – К., 1998.

1. Аргумент. – 2003. – 27.03.

2. Білоусенко П.І. Нульсуфіксація у формуванні словотвірної системи українського іменника // Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”. – Львів, 1991.

3. Булаховський Л.А. Українська мова // Вибрані праці у п’яти томах. Т. II. – К., 1977.

4. Вихованець Іван. У світі граматики. – К., 1987.

5. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. – Львів, 1981.

6. Вусик О.С. Словник українських синонімів. – Дніпропетровськ: Січ, 2000.

7. Головань Тарас. Словотворчість Василя Барки // Дивослово. – 2002. – № 9.

8. Горпинич В.О. Сучасна українська літе-

ратурна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К., 1999.

9. Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. – К., 1977.

10. Грещук Василь. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ, 1995.

11. Губерначук Святослав. Кризь гул віків, кризь шум століть. – К., 2002.

12. Дітківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір, синонімія, стилістика. – К., 1982.

13. Жолдак Ярослав. Реквієм по Голохвастову, або супердякую за супердійство // Урок української. – 2002. – № 3.

14. Льїн В.С. Префікси в сучасній українській мові. – К., 1953; Русанівський А. Структура українського дієслова. – К., 1971; Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. – К., 1977.

15. Караванський Святослав. Пошук українського слова або боротьба за національне “я”. – К., 2001.
16. Караванський Святослав. Російсько-український словник складної лексики. – К., 1998.
17. Караванський С. Секрети української мови. – К., 1994.
18. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К., 1999.
19. Клименко Ніна. Взаємозв’язок співвідносних різнорівневних одиниць як критерій зіставлення мов (на матеріалі української та новогрецької) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 30–31; Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови. Термінологія процесових понять. – К., 1997.
20. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.
21. Козирський Володимир, Шендеровський Василь. Корчі радянського словникарства. – К., 2001.
22. Костецький А. Слова й процес // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 200; Коломієць В. В ентропії всеядності... // Вітчизна. – 1990. – № 8. – С. 11; Слабошпицький М.Алчевські // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 7; Грешко В. Серце “другого Володьки” і заборонена любов // Усе для школи. Павло Тичина. Максим Рильський, Володимир Сосюра. Вип. 7. – К., 2001. – С. 79; Тихолоз Б. Еолова арфа Павла Тичини. Там само. – С. 9–16.
23. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. – Торонто, 1960.
24. Мацько Любов. З якою лексикою вступаємо у XXI ст.? // Урок української. – 2002. – № 8.
25. Потебня А. Язык и народность // Мысль и язык. – Харьков, 1913.
26. Практичний російсько-український словник. – Державне вид-во України, 1923.
27. Російсько-український словник / Відп. ред. Н.А. Каганович. – К., 1937.
28. Русско-украинский словарь / Глав. ред. М.Калинович. – К., 1956.
29. Сікорська З.С. Словотвір української мови. – К., 1997.
30. Словник іншомовних слів / За ред. Л.Пустовіт. – К., 2000.
31. Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.
32. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Глоц. – К., 2001.
33. Тищенко Костянтин. Поки живі українські діалекти – живе Україна // Дивослово. – 2002. – № 6.
34. Ткаченко Орест. До концепції нового “Словника української мови” // Українська мова. – 2002. – № 1.
35. Токар В.П. Із історії суфікса –чик (-чик) в українській мові. Наукові записки // Дніпропетровський університет. Збірник праць історико-філологічного факультету. Т. 64. Вип. 15. – 1958.
36. Федик Ольга. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів, 2000.
37. Хом’як Іван. У пошуках таїни слова // Дивослово. – 2003. – № 5.
38. Царук О. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998.
39. Цит. за Мазурик Данута. Продуктивність суфіксального творення неологізмів – іменників у сучасній українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002.
40. Шевельов Юрій. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів – Нью Йорк, 1996.
41. Шелудько І., Садовський Т. Словник технічної термінології. – Державне вид-во України, 1928.
42. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада. – К., 2000.
43. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – М., 1987.